

Birinci İzmir İktisat Kongresi ve Hukukî Etkileri¹

Ubeydullah Türkyılmaz²

Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışma 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihlerinde gerçekleştirilen Birinci İzmir İktisat Kongresi'ni ve Kongre'de alınan kararların ne ölçüde hayata geçirildiğini ele almaktadır. Bu bağlamda; öncelikle Kongre'ye hazırlık çalışmalarına temas edilmiş, akabinde Kongre düzenine sadık kalınarak meslek grupları temelinde alınan kararlar özetlenmiştir. Son olarak, kararların hayata geçirilmesi noktasında Kongre sonrasında hukuk ve ekonomi dünyasında ve siyasal alanda gerçekleşen olay ve olgular temel alınmıştır. Böylece, oldukça kritik gelişmelerin yaşandığı tarihsel süreç içerisinde gerçekleştirilen Kongre'nin önemi, burada alınan kararların ortaya çıkardığı sonuçlarla desteklenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Birinci İzmir İktisat Kongresi,
Hukuk ve Ekonomi,
İktisat Tarihi

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi
25.09.2023
Kabul Tarihi
07.10.2023

The First İzmir Economic Congress and Its Legal Effects

Abstract

This study examines the First İzmir Economic Congress held between 17 February – 4 March 1923 and to what extent that the decisions taken therein were executed. In this regard, firstly, the preparatory work for the Congress were touched upon, and then the decisions taken on the basis of professional groups were summarised by adhering to the order of the Congress. Finally, the analysis of execution of the decisions is based on the instances and facts that occurred after the Congress in both economic and political arena. Thus, the importance of the Congress, which was held in a historical process in which very critical developments took place, has been tried to be corroborated by the results of the decisions taken there.

Keywords

The First İzmir
Economic Congress,
Law and Economy,
Economic History

Article Info

Received
25.09.2023
Accepted
07.10.2023

¹ Bu çalışma, yazarın aynı başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Arş. Gör. Dr., Yalova Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, u.turkyilmaz@yalova.edu.tr, 0000-0002-2300-4077.

Giriş

Birinci İzmir İktisat Kongresi; asırlara uzanan büyük bir imparatorluğun bakiyesi üzerine kurulmuş, ilan edilmiş bir rejimi olmayan, sosyal, hukukî ve toplumsal yapı olarak hedeflerinin ne olduğu hususunda kafa karışıklıkları yaratan ve tüm bunların yanında üst üste yaşadığı savaşlarla yıpranmış bir milletin üzerinde yükseltilmeye çalışılan yeni bir devletin ekonomik, toplumsal, ideolojik ve dolayısıyla hukukî anlamda hangi istikamette olacağını ilan edildiği büyük bir toplantıdır.

Kongre farklı mesleklerle iştigal eden kişilere, kendi sektörlerine ilişkin problemlerini, tecrübelerini ve nihayet yeni kurulan devletin izlemesini istedikleri ekonomi politikalarını tartışma imkânı sunmuştur. 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleşen toplantı boyunca çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi temsilcileri kendi meslek kollarına ilişkin bir dizi kararlar almışlardır. Hayata geçirip geçirilmediğinden bağımsız olarak söz konusu kararlar ve bu kararların alınması safhasında yapılan tartışmalar ekonomi, sosyoloji ve tarih gibi çeşitli bilim alanları için ilgi çekici içeriklere sahiptir. Bununla birlikte kongreyi izleyen süreçte meydana gelen siyasî ve hukukî bir dizi gelişme ile kongrede alınan kararlar arasında kurulması muhtemel bağlar siyaset bilimi ve hukuk gibi alanların da bu tarihi toplantıya dikkat kesilmesi gerektiğini göstermektedir.

Okumakta olduğunuz satırların yazarı bir iktisat uzmanı değildir; dolayısıyla bu çalışmada yapılacak değerlendirmelerin iktisadî ölçekte olması beklenmemelidir. Gelgelelim iktisadî tercihlerin siyasal iktidar ve dolayısıyla hukuk sistemi ve içeriği bakımından ne ölçüde belirleyici olduğu izahtan vareste olup, buradaki kısa değerlendirme siyasal iktidar ve hukuk sınırları içerisinde kabul edilmelidir. Dolayısıyla bu çalışma bakımından, Birinci İzmir İktisat Kongresi'nin iktisadî açıdan ne ölçüde başarılı bir girişim olduğu değil, Türk Hukuku'nda ne kadar yer bulduğu önemlidir ve hedeflenen de çeşitli hukuk düzenlemeleri ve siyasî gelişmeler ile kongre arasındaki bağlara işaret etmektir. Kongrede hedef olarak gösterilen ekonomi programı ile hukuk arasında kurulması muhtemel bağ aynı zamanda yeni inşa edilen devletin ideolojik tercihlerini de açığa çıkaracaktır.

1. Kongreye Doğru

Birinci İzmir İktisat Kongresi'nin toplanması Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en kritik virajlarının dönüldüğü tarih aralıklarından birine tekabül etmektedir. Kongre, Osmanlı'nın son döneminde, özellikle İttihat ve Terakki önderliğinde, girişilen kapitalist ekonomik düzenle uyumlu millî iktisat politikalarının etkisi altında, saltanatın kaldırılması gibi oldukça önemli bir siyasî adımın akabinde ve Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı tarihlerde gerçekleştirilmiştir. Üstelik dönülen keskin viraj Birinci Meclis'in dağıtılması, Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve cumhuriyet rejimine geçiş ile sürecektir.

Kongrede alınan kararların ve bu kararların ne ölçüde hukuk dünyasına yansıdığına tespitinden önce hazırlık çalışmalarına temas etmek yerinde olacaktır.

1.1. Kongre Hazırlıkları

Birinci İzmir İktisat Kongresi dönemin İktisat Vekili olan Mahmut Esat (Bozkurt) tarafından gündeme getirilmiştir. Bu haliyle resmî bir kongre olarak nitelendirilebilir. Gelgelelim kongrenin toplanmasına ilişkin herhangi bir Meclis kararı bulunmamaktadır. Kongrenin gündeme gelmesine ilişkin gelişmeleri Mahmut Esat Bey'in Meclis kürsüsünde yaptığı konuşmanın şu bölümünde izlemek mümkündür: “...*Ve 21 Teşrinisanide Başkumandan Paşa Hazretlerine de İzmir'den telgraf çektim, dedim ki: Memleketin iktisadiyatı uzun senelerden beri unutulmuştur, İktisat amilleri dinlenmemiştir. Bu meslek adamlarını dinlemek ve onların dileklerine göre bir İktisat Programı vücuda getirmek, doğrudan doğruya memleketin vicdanını ve kalbini dinleyerek bir program vücuda getirmek lazımdır ve bu çok hayırlı olur. Bu hayırlı işin riyaseti fahriyesini kabul eder misiniz? diye sordum. Başkumandan Paşa Hazretlerinden cevap aldım. Maalmemnuniye muvafakat ediyorlardı.*” (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 1: 171)

Kongre kararının İktisat Vekâleti tarafından alınmasının akabinde, illere gönderilen genelgeyle kongrenin duyurusu yapılmış ve ilçeler ve meslekler bazında temsilciler gönderilmesi emredilmiştir. Temsil edilmesi istenen meslek grupları tüccarlar, sanayiciler, çiftçiler, şirket yöneticileri, banka temsilcileri ve işçilerdir (Ökçün, 1997: 153). Bu meslek gruplarının dışında yüze yakın milletvekili de kongre için görevlendirilse de (Ökçün, 1997: 169; Boratav, 2006: 40) kongreye kırk civarı milletvekili ve çeşitli daire başkanları katılım sağlamıştır (Ökçün, 1983: 1062). Kongrede talepleri dinlenecek ve

çeşitli kararlar alacak meslek grupları ve görevlendirmeler dışında kongreye davet edilenler Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Semyon Aralov ve Azerbaycan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi İbrahim Abilov'dur (Ökçün, 1997: 175).

Kongrenin katılımcılar bakımından hazırlıkları bu yönde olurken bir başka hazırlık programın içeriğine ilişkindir. Bu çerçevede olmak üzere hem resmî hem de gayri resmî çabaların olduğu görülmektedir.

1.1.1. Heyet-i Faale (Yürütme Kurulu) Raporu

İktisat Kongresi'nde tartışılabilir konuları kararlaştırmak üzere (Alibekov, 1996: 846) bir Heyeti Faale oluşturulmuş, bu kurula dönemin belirli milletvekilleri, Posta ve Telgraf Genel Müdürü ve tüccar adına bir kişiden müteşekkil temsilciler davet edilmişlerdir (Ökçün, 1997: 54).

Toplanan Heyet-i Faale beş ana başlık halinde bir rapor hazırlamıştır. Söz konusu rapor verilere dayanmaktan ziyade kişisel tecrübeler ışığında ele alınmış izlenimi vermektedir. Zira kullanılan az sayıda verinin büyük bir kısmının kaynağı belirli değildir. Yapılan tespitler oldukça yüzeysel olduğu gibi, tespit edilen sorunlara yönelik sunulan çözüm önerileri, uygulamaya dair iktisadî yöntemler belirlemekten uzak genel geçer tavsiyeler görünümündedir.

Söz konusu raporun içeriği incelendiğinde çeşitli başlıklar altında meselelerin ele alındığı görülmektedir. Bu başlıklar Türkiye'de kredi meselesi, istihsalin (üretim) tazmini, gümrük meselesi, vergiler ve vesait-i nakliye şeklinde düzenlenmiştir. Her bir başlık altında, heyetin raporuna ilişkin yukarıda yapılan değerlendirmeyi haklı çıkaran ifadeler görmek mümkündür.

“Türkiye’de kredi meselesi” başlığı altında, Türkiye’deki girişimcilerin karşılaştığı en büyük problemin kredi bulma noktasında yaşandığına dikkat çekilmiş ve ekonomik teşebbüslerin dar bir alanda kalması ve yavaş büyüme bir kredi kurumunun mevcut olmamasına bağlanmıştır. Yapılması gereken açıktır; kredi sağlamak üzere yeni bankalar açılmalı ve bütün bu bankaların üzerinde düzenleyici bir devlet bankasının kurulmalıdır (Ökçün, 1997: 55-58).

Raporun sonraki bölümü istihsalin yani üretimin tanzimine ilişkindir. Bu başlık altında hem ziraat üretime hem de sınaî üretime dair birtakım tespitler ve bu alanlarda gelişme kat edilebilmesi için yapılması gerekenler ifade edilmiştir. Ayrıca ticaret de üretimin bir aşaması olarak değerlendirilmiş ve bu bölümde ele alınmıştır. Rapora göre Türkiye, tarımda köylü üretimini, sanayi de imalathane düzeyini ve ticarete küçük iç ticareti aşabilmiş durumda değildir. Bu haliyle her üç tür üretim de ihtiyaçları karşılamaktan uzak kalmakta ve ithalata yönelmeye zorlanmaktadır. Heyet-i Faale çözümü kooperatifçilikte bulmuştur. Hem kredi sağlamada hem üretimin gerçekleştirilmesi aşamasında hem de ortaya çıkan ürünlerin satışa sunulmasında kooperatifçilikten faydalanılması bir reçete olarak sunulmuştur. Kooperatifçiliğe ek olarak; herhangi bir üretim sürecine katkı sağlamayan kişilerin tarıma yönelmelerinin sağlanması, sınaî üretimde hammaddesi yerli kaynaklardan elde edebilen alanlara öncelik verilmesi, devletin kılavuzluk yapmak, teşvik politikaları sunmak ve yatırımcılara ortak olmak gibi politikalar üretmesi ve dış ticaretin ülke faydasına olacak şekilde millileştirilmesi ekonomik atılımlar için gerekli görülmüştür (Ökçün, 1997: 58-64).

Raporda izleyen kısımların “gümrük meselesi” ve “vergiler” konularına ayrılmış olduğu görülmektedir. Her ne kadar iki ayrı mesele olarak ele alınmış olsa da gümrük konusunda yapılan değerlendirmelerin de bir kısmı vergilere ilişkindir. İthalat ve ihracat faaliyetleri sebebiyle alınan vergilerin, ticarete konu olan mallara göre kalem kalem belirlenmesi, bazı mallar için dış ticaretin yasaklanması ve teşvikler gümrük meselesinin başlıca konularını oluşturmaktadır. Vergiler bahsinde ise devlet bir iktisadî kurum olarak hareket etmeye davet edilmektedir. Böylece tahsil edilecek vergiler ile toplumsal faydanın artırılması mümkün olacaktır. Bunun dışında hâlihazırda toplanan özellikle aşar vergisinin yeniden düzenlenmesi gerektiği raporda kendine yer bulmuştur (Ökçün, 1997: 64-67).

Heyet-i Faale'nin değindiği son mesele ise nakliyeye ilişkindir. Ulaşım yollarının geliştirilmesinin ekonomiye yapacağı katkıya dikkat çekilerek, özellikle demiryolu yatırımlarının hayati olduğu vurgulanmıştır. Öte yandan ulaşım yollarına yatırım yapma kudretinden yoksun olan devletin yabancı yatırımcılara yöneldiği takdirde siyasî etkilere karşı uyanık olması gerektiği de ifade edilmiştir (Ökçün, 1997: 67-69).

1.1.2. Diğer Hazırlıklar

Birinci İzmir İktisat Kongresi için gerekli en kapsamlı hazırlık çalışmaları İktisat Vekâleti tarafından gerçekleştirilse de bir kongre yapılacağına duyurulması ülkenin farklı bölgelerindeki ilgilileri harekete geçirmiştir. Kongrenin yürütme kurulu olan Heyet-i Faale dışında, kongrede dile getirilecek talepleri belirlemek üzere çeşitli meslek gruplarınca hazırlanmış rapor ve çalışmalara rastlamak mümkündür.

İktisat Vekaleti bir kenara bırakıldığında kongreye ilişkin en kapsamlı hazırlıkların Millî Türk Ticaret Birliği (MTTB) tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. 1922 yılında kurulan MTTB kongreye katılan en hazırlıklı ve en etkili grup olarak göze çarpmaktadır (Boratav, 2006: 38). Üstelik MTTB'nin kongre üzerindeki etkisi, kongre öncesinde ve kongre sırasında etkinliklerle de sınırlı değildir. İzmir'de bir kongre yapılması kararından hemen önce MTTB'nin Ticaret-i Hariciye Kongresi adında bir toplantı tertip etme kararı aldığı bilinmektedir. MTTB'nin bu girişiminin İzmir İktisat Kongresi'nin düzenlenmesi fikrini doğurmuş olabileceği düşünülmektedir (Avcıoğlu, 2001: 340; Koraltürk, 2011: 97-98; Varlı ve Koraltürk, 2010: 132).

İzmir İktisat Kongresi için rapor hazırlayan MTTB, on iki maddelik bir talep listesi oluşturmayı başarmıştır. Söz konusu rapor ile Heyet-i Faale'nin hazırlamış olduğu rapor arasında, MTTB'nin raporunun daha ziyade ticarete ilişkin olması bir kenara bırakılacak olursa, içerik olarak büyük benzerlikler bulunmaktadır. Ekonominin millileştirilmesi temelinde gümrükler, imtiyazlar ve yabancı sermayeye ilişkin düzenlemeler ile ticaret dünyasına ilişkin mevzuat çalışmaları ve vergiler en temel talepler olarak göze çarpmaktadır (Ökçün, 1997: 118-119).

Kongreye hazırlık çerçevesinde yapılmış daha küçük ölçekte kalan başkaca çalışmalar da bulunmaktadır (Ökçün, 1997: 131-153). İstanbul Vilayeti Esnaf Cemiyetleri Heyet-i Müttehidesi, İstanbul sanayicileri, İstanbul Umum Amele Birliği, Zonguldak madencileri ve Kocaeli livası (sancağı) adına toplanan kurul (Alkan, 1992: 395-402) çeşitli toplantılar ve raporlar düzenleyerek temsil ettikleri gruplar adına kongrede dile getirecekleri talepleri belirlemeye çalışmışlardır. Bu raporlara genel bir bakış atıldığında ekonominin millileştirilmesi, gümrüklerin ve vergilerin düzenlenmesi, kredi ve teşvikler sağlanması, meslek gruplarını ilgilendiren konularda mevzuat çalışmalarının yapılması ve meslek örgütlenmelerine ilişkin adımlar atılması gibi konulara yoğunlaşıldığı görülmektedir. Diğerlerinden farklı olarak işçi grubunun ekonomik, sosyal ve kültürel haklar içerisinde sayılan birtakım taleplerinin de olduğunun altı çizilmelidir. Bu çerçevede işçiler; asgari ücret, ücretsiz eğitim, konut, çalışma saatleri ve sendikal faaliyetlere ilişkin bir dizi talebi hazırladıkları raporlarda dile getirmişlerdir.

1.2. Kongrenin Toplanması

Kongreye ilişkin yukarıda zikredilen resmî ve gayri resmî hazırlıkların tamamlanmasının akabinde, katılımcılar daha önce ilan edilen 17 Şubat 1923 tarihinde toplanmıştır. 4 Mart'a kadar süren kongreye toplam 1135 kişi katılmış (İnan, 1989: 12), çok sayıda sivil toplum kuruluşu temsilci göndermiş (Koraltürk, 2011: 99) ve kongre, Kazım Karabekir'in başkanlığında (Ökçün, 1997: 225) Mustafa Kemal'in, İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in ve Kazım Karabekir'in açılış konuşmaları ile başlamıştır. Gerek Mustafa Kemal'in gerekse de Mahmut Esat Bey'in konuşmaları, izleyen süreçte Türkiye'nin uygulamaya çalışacağı ekonomi politikaları bakımından ipuçları taşımaktadır ve bu sebeple hayli önemlidir.

Kongreye katılanlara ilişkin bir isim listesi veya herhangi bir kayıt bulunmamaktadır (Alkan, 1992: 395). Hatta illerden istenilen temsilcilerin, il bazında hangi oranda katıldıklarını tespit etmek de mümkün değildir. Ancak her hâlükârda il bazında gelmesi gereken temsilci sayısının altında kaldığı açıktır. Katılımın olması gerekenden düşük oluşuna dönemin insanların içinde bulunduğu olumsuz ekonomik koşulların sebep olduğunu iddia etmek mümkündür.

2. Kongrede Alınan Kararlar

İki hafta süren kongre boyunca mesleki temelde ve coğrafî bazda bir araya gelen temsilciler, henüz cumhuriyeti ilan etmemiş olan Türkiye'nin ilerleyen yıllardaki ekonomi politikalarına yön vermek adına çeşitli tartışmalar yürütmüş ve bu tartışmalar ışığında birtakım kararlar almıştır. Hemen bir genelleştirmeye ifade edilebilir ki alınan kararlara hâkim olan politik söylem, farklı değerlendirmeler söz konusu olsa da liberal bir renk taşımaktadır (Koraltürk, 2011: 100-105).

Alınan kararları çeşitli şekillerde kategorize etmek mümkündür. İlk olarak kongrenin düzeninde olduğu gibi Misak-ı İktisadî Esasları, meslekler ölçeğinde ortaya çıkan kararlar ve yabancı sermayeye ilişkin kararlar olarak gruplandırılmalar yapılabilir. İkinci bir kategorizasyon hazırlık çalışmalarıyla ortaya çıkan, başta Heyet-i Faale'nin hazırlamış olduğu, raporların içeriklerinin ne ölçüde iktisadî esaslara yansıdığı baz alınmasıyla mümkündür. Bir başka kategorizasyon ise kongre sonrasında hayata geçirilen veya geçiril/e/meyen esaslar şeklinde olabilir. Bunlardan sonuncusu kısmen de olsa bu çalışmanın son bölümünde yapılacaktır. Şimdi ise kongrenin resmî düzenine tâbi olmak anlaşılabilirliği arttıracığı için tercih edilecektir.

2.1. Misak-ı İktisadî Esasları

Misak-ı İktisadî Esasları başlığı ile alınan kararlar, kongreye katılım sağlayan meslek gruplarının tamamının katılımı ile ortaya çıkmış, doğrudan ekonomik hedefleri işaret etmeyen, Türk halkının sahip olması gerektiğine inanılan ahlakî standartları belirleyen ve bu şekilde dolaylı biçimde ekonomi sahasına temas eden bir belgedir.

Katılımcıların oybirliği ile kabul ettiği bu esaslar şu şekilde özetlenebilir: Türk halkı çalışmaya ve üretmeye teşvik edilmiş, yerli malı kullanmanın önemine işaret edilmiş, doğal kaynakların tüketiminde dikkatli olunması gerektiği hatırlatılmış ve faaliyetlerinde kanunlara riayet ettiği müddetçe yabancı sermayeye karşı olunmadığı ilan edilmiştir (Ökçün, 1997: 323-325).

Misak-ı İktisadî Esasları'nın - ve bu yolla aslında kongrenin de - önemini ortaya çıkaran bir mesele olarak değinilmelidir ki hükümet, söz konusu kararların ulusal çapta duyurulması ve burada kabul edilen ahlakî ilkelerin hayata geçirilmesi için çeşitli eylemler sergilemiştir. Esasları içeren metinlerin dükkânlara asılması, camilerden halka duyurulması ve basılacak kitapların ilk sayfalarına eklenmesi yönündeki hükümet kararları Misak-ı İktisadî Esasları'na verilen kıymeti göstermektedir (Ülken, 1986: 15).

2.2. Katılımcı Meslek Gruplarına Dair Kararlar

Misak-ı İktisadî Esasları ile belirlenen ahlakî ilkelerden sonra Türk hükümetinin izlemesi talep edilen ekonomi haritasının asıl unsurları mesleki temelde oluşturulan gruplar özelinde ortaya çıkarılmış kararlarla ortaya konmuştur. Kongreye davet edilen çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi meslek kollarına ilişkin kararları ayrı ayrı ele almak olası bir karışıklığı önlemek adına yerinde olacaktır. Bu noktada şu bilgi de paylaşılmalıdır ki her ne kadar meslekler temelinde ayrı kararlar alınmış olsa da bunlar bütün katılımcı grupların oyuna sunulmuştur. Aşağıda yeri geldiğince bu bilgiye referans verilecektir.

2.2.1. Çiftçi Grubunun İktisadî Esasları

Kongreye katılanların listesine ulaşılabilmesi nedeniyle hangi grubun ne ölçüde temsil edildiğini tespit etmek mümkün olmasa da hem dönemin toplumunun geçim kaynaklarının halen tarımsal üretimde yoğun olmasından hem ilçelerden talep edilen temsilciler içinde çiftçilere ağırlık verilmesinden hem de alınan kararların ekseriyetinin çiftçilerle alakalı olmasından kongredeki en kalabalık grubun çiftçiler olduğunu söylemek mümkündür. Çiftçilerin tartışmaya açtığı taleplerin büyük bir çoğunluğunun ittifakla kabul edildiğini not etmek de önemlidir.

Çiftçilere ve dolayısıyla tarımsal faaliyetlere ilişkin özetle şu konularda kararlar alınmıştır: Reji ilga edilmeli, devlet eliyle açılacak okullarda topluma ziraî eğitim verilmeli, tarım alanlarının ve ürünlerin korunması için asayiş birimleri oluşturulmalı, Ziraat Bankası'na ilişkin mevzuat gözden geçirilmeli ve Banka bütçesi kuruluş amaçlarına uygun şekilde kullanılmalı, demiryolu başta olmak üzere nakliye araçları yaygınlaştırılmalı ve geliştirilmeli, toprağın verimli kullanılmasını sağlayan kişilere vergi muafiyetleri sağlanmalı, hayvanların ıslahı ve çoğaltılması için çalışmalar yapılmalı, modern ziraî araçlar temin edilmeli, şeker fabrikaları kurulmalı ve arıcılık ve balıkçılık teşvik edilmelidir. Bunların dışında tartışmalı geçen ve fakat sonunda karara bağlanan hususlar da bulunmaktadır. Örneğin aşar vergisinin tamamen kaldırılmasını isteyen çiftçiler, sanayicilerin ve tüccarların muhalefeti sonunda aşar vergisinin yeniden düzenlenmesine rıza göstermek zorunda kalmıştır. Devlete ait olup da üzerinde tarım yapılan arazilerin mülkiyetinin mutasarrıflara bırakılması teklifi ise işçilerin yoğun muhalefeti ile karşılaşmıştır (Ökçün, 1997: 326-338).

2.2.2. *Tüccar Grubunun İktisadî Esasları*

Yukarıda MTTB'nin kongre hazırlıkları kapsamında yaptığı çalışmalara değinilmiş ve bu çerçevede en hazırlıklı grubun tüccar sınıfı olduğu ifade edilmişti. Kongre metinlerine bakıldığında ve diğer grupların talepleri ile kıyas edildiğinde tüccarların derslerine çalışarak geldikleri hemen fark edilmektedir.

Tüccar grubunun başlıca taleplerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Bir ticaret ana bankası kurulmalı ve hisseleri kademeli olarak vatandaşlara ve Türk şirketlerine devredilmeli, borsa ıslah edilerek millileştirilmeli, ticaret merkezlerinde yeni borsalar kurulmalı ve düzenleyici kurumlar ihdas edilmeli, Türkiye'nin maden haritası oluşturulmalı ve madenler millî taliplilerinin işletmesine bırakılmalı, aynı şekilde oluşturulacak orman haritalarının akabinde ormanlardan yararlanma konusunda teşvikler verilmeli, limanlar millileştirilmeli ve ülke yeni limanlarla donatılmalı, deniz ticaretine kaynak sağlamak üzere ayrı bir banka kurulmalı, deniz ticaretinin gelişimini sağlamak üzere tersaneler kurulması için arazi tahsisleri yapılmalı, deniz ticaretinde farklı kalemlerde vergi muafiyetleri sağlanmalı, ticaretin emniyeti için asayiş sağlayan birimler güçlendirilmeli, gümrük vergileri düzenlenmeli, tekelleşme önlenmeli, Ticaret Kanunu başta olmak üzere ilgili mevzuat gözden geçirilmeli, keyfi faiz uygulamalarına engel olunmalı, sigorta şirketleri denetlenmeli, bağımsız meslek odaları kurulmalı, dış ticaretin gelişimi için konsolosluklar açılmalı ve yerli mallarının yurt dışında pazarlanması için imkânlar oluşturulmalı ve anonim şirketler başta olmak üzere şirketlere ilişkin ayrıntılı düzenlemeler yapılmalıdır. Bunların dışında eğitim, vergi, nakliye araçları ve iletişim araçlarına yönelik çeşitli talepler ve kararlar kayda geçmiştir (Ökçün, 1997: 339-354).

2.2.3. *Sanayi Grubunun İktisadî Esasları*

Kongrede sanayicilerin temsilci sayısı itibarıyla en düşük grup olduğu görülmektedir. Gündeme getirdikleri taleplerin sayıca az oluşu da bu duruma delil olarak gösterilebilir. Sanayideki gelişim problemleri, mevcut imalathane kapasiteleri ve sınaî üretiminde yabancıların etkinlikleri bir arada düşünüldüğünde temsilci sayısının yüksek olması beklenmemelidir.

Sanayi grubunun dile getirdiği talepler kısaca şöyledir: Sanayi grubunun ilk dikkat çektiği husus gümrük meselesidir. Yurtiçinde muadili olan ürünlerin daha yüksek oranlarda vergilendirilmesi sağlanmalı, ülkede üretilen hammaddelerin ithali zorlaştırılmalıdır. İhtiyaç olan makine ve makine parçalarının ithali ile yerel kaynaklardan elde edilemeyen hammaddelerin ithali ise vergiden muaf tutulmalıdır. Sanayi grubunun diğer talepleri içerisinde; Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun revizyona tâbi tutulması, vergi muafiyetlerinin genişletilmesi, kamu ihtiyaçlarının giderilmesinde yerli üretime öncelik tanınması, sanayi müesseselerinin kurulabilmesi için arazi tahsislerinin yapılması, nakliye araçlarına ve yollara yapılacak yatırımların artırılması, kredi sağlayacak sanayi bankasının kurulması, kalifiye işçi yetiştirmek üzere eğitim kurumlarının açılması ve sanayi odalarının oluşturulması bulunmaktadır (Ökçün, 1997: 355-357).

2.2.4. *İşçi Grubunun İktisadî Esasları*

İşçi grubunun talepleri diğer gruplarla kıyaslandığında pek çok farklılık göze çarpmaktadır. Öncelikle, sanayi grubu bir kenara bırakılacak olursa, en kısa talep listesi işçi grubuna aittir. İkincisi diğer grupların talepleri belirli bir tertip içerisinde düzenlenmişken bu grubun talepleri dağınıktır. Son olarak ise diğer grupların taleplerine nispetle çok daha sert muhalefet gördükleri, diğer grupların hemen hemen bütün talepleri oybirliği ile kabul edilmiş olmasına karşılık işçi grubunun taleplerinin ancak yarısının ittifakla kabul edildiği göze çarpmaktadır.

İşçi grubunun iktisadî esasları; "amele" tabiri yerine çalışanların "işçi" olarak isimlendirilmesi, sağlık kurumlarına yatırımlar yapılması ve bunun için sıhhat vergisi adında bir vergi toplanması, sendikal hakların tanınması, çalışma saatlerinin sekiz saat ile sınırlanması, madenlerde çocuk ve kadınların çalışmasının yasaklanması, 12 yaşını doldurmamış çocukların hiçbir şekilde çalıştırılmaması – ki tartışma yaratan bu talep dört saati aşmayacak şekilde hafif işlerde çalışabilecekleri şeklinde sonuçlanmıştır, kadınlara doğum izni verilmesi, evlilik izninin yasalaşması, her üç ayda bir asgari ücretin güncellenmesi, haftalık tatil günü belirlenmesi, senelik izin hakkı, 1 Mayıs'ın işçi bayramı olarak kutlanması, izin günlerinde ücretin tam ödenmesi, riskli işlerde hayat sigortası zorunluluğu, ticaret serbestisinin sağlanması ve tekelleşmenin önlenmesi, Tütün Rejisi'nin ilga edilmesi, hammadde

ihracının zorlaştırılması ve vergiler konusunda düzenlemeler yapılması şeklinde sıralanmaktadır (Ökçün, 1997: 358-362).

2.3. Yabancı Sermayeye İlişkin Kararlar

MTTB'nin Kongre'ye hazırlık çerçevesinde kaleme aldığı metinlerden biri de yabancı sermayeye ilişkin rapordur. Söz konusu raporun kongrede okunduktan sonra herhangi bir değişiklik yapılmaksızın hükümete sunulmasına karar verilmiştir.

Söz konusu metinde; yabancı sermayenin top yekûn dışlanamayacağı tespit edilerek ancak siyasî ve ekonomik açıdan zararlı olmayacak şekilde girişlerine izin verilmesi gerektiği, yerli sermayenin tamamını karşıladığı alanlara yabancı sermayenin girişinin yasaklanması, Türk şahıslar ve şirketleri – ki bir şirketin Türk şirketi olarak sayılabilmemesinin koşulları da açıkça teklif edilmiştir – dışında muafiyet ve imtiyaz tanınmaması ve merkezleri yurtdışında olan yabancı şirketlere ilişkin millî menfaatleri gözetilen mevzuat çıkarılması talepleri yer almaktadır (Ökçün, 1997: 363-364).

2.4. Kongre'ye Dair Değerlendirmeler

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923-1929 yılları arasındaki ekonomi politikalarının liberal bir içerikte olduğu genel olarak kabul edilmektedir (Boratav, 2006: 26; Altan, 2004: 35; Hamitoğulları, 1978: 760; Ahmad, 2011: 195; Akat, 1983: 1060; Tanör, 2002: 336; Çavdar, 1983: 1060). Şüphesiz ki bu dönemin sonu olan 1929 yılı "Büyük Buhran" olarak anılan gelişmeye işaret etmektedir ve özellikle 1932 sonrasında ekonomiye müdahalelerini arttıran devletin "devletçilik" adı verilen bir ekonomik modele geçtiği görülmektedir (Kuruç, 2011: 391). Bununla birlikte bir kısım yazar bu dönemde karma ekonomik sistemin uygulandığını öne sürmekte (Hiç, 1970: 85; Zeytinoğlu, 1992: 275; Parasız, 1998: 3), bu iddia ise karma ekonominin de liberalizme dâhil olduğu cevabı ile karşılanmaktadır (Hamitoğulları, 1980: 169). Devletin sınırlı olarak yaptığı müdahalelerdeki amacın özel yatırımcıları desteklemek olduğu, Lozan'da getirilen kısıtlamalar, toplumdaki ekonomi bilincinin sınırlı oluşu, işçi sınıfının bir baskı grubu olarak işlev görebilecek seviyede olmayışı gibi sebeplerden ötürü devletin istese de bu dönemde fazla müdahaleci davranamayacağı için karma ekonomik sistemin uygulamasının mümkün olmadığı dolayısıyla Türkiye'nin bu dönemde izlediği iktisadî sistemin liberal-kapitalist bir sistem olduğu iddia edilmektedir (Hamitoğulları, 1978: 767-768). Temas edilen bu iktisadî değerlendirmelerin farklı yollardan da olsa liberal-kapitalist ekonomi düzleminde buluştuklarını söylemekte bir beis yoktur. Kongre'nin bu noktada oynadığı rol ise milat olmasıdır (Boratav, 2009: 46; Hamitoğulları, 1978: 760; Altun, 2008: 56).

Kongreye dair yapılan değerlendirmelerin bir diğer yönünü ekonomik iktidar odaklarıyla siyasal iktidarın kaynaşma çabası olduğu yönündedir. Alınan kararlar ve tartışmalara yaptıkları etkiler sebebiyle özellikle çiftçilerin ve tüccarların hâkimiyetinde geçen kongrenin (Boratav, 2006: 41-43), büyük sermaye sahibi burjuva sınıfı yaratma politikasıyla (Çavdar, 2003: 164) koşut olduğu ve bu politikanın küçük ölçekli bir görünümünün kongrede yaşandığı görülmektedir. Kongrede söz konusu grupların hâkimiyetini perçinleyen husus ise hâkim grupları dengeleyecek bir unsur olan işçi grubunun dışı dokunur taleplerine yönelik yoğun muhalefetidir.

3. Kongrede Alınan Kararların Hukuk Dünyasında Görünüm Kazanması

Birinci İzmir İktisat Kongre'sinde yapılan yoğun tartışmalar, alınan çok sayıda karar ve bütün sürecin en başından itibaren hükümetin girişim ve desteğiyle sürdürülmüş olması hiç şüphesiz ki kongreyi başarılı kılmaya yetmeyecektir. Gerek yukarıda atfedilen önem ve gerek bir önceki cümlede geçen "başarı"nın ölçütü söz konusu sonuçların ne kadar hayata geçirilebildiğiyle belirlenebilir. Bunun yolu ise hukuk metinlerinde kongrenin izlerinin sürülmesi ile mümkündür.

3.1. Lozan Barış Antlaşması

Kongrenin Türk hukukundaki izlerinin sürülmesine Lozan'dan başlamak abes gibi görünse de Lozan ile kongre arasında bulunan çok boyutlu bağımlı ilişkiler gerekçeyi oluşturmaktadır. Söz konusu boyutlardan ilki, doğrudan veya yalnızca ekonomi ile ilişkili olmasa da barışın sağlanması ve bağımsızlığı kabul edilmiş bir devletin doğuşunun uluslararası kamuoyu tarafından kabulüdür. Bu kabul hem ekonomi politikaları üretebilmenin hem de kongrede sıklıkla dile getirilen millileşme taleplerinin karşılanabilmesinin ön koşuludur. İkinci boyutu kongrede gündeme getirilen birtakım taleplerin iç siyasete yahut iç hukuka konu edilmesine gerek kalmaksızın Lozan ile gerçekleşmesidir. Bunların

başında ise hiç şüphesiz ki kapitülasyonlar gelmektedir. Üçüncü boyut ise kongrenin etkinliğini kıran yönüdür. Lozan'da kabul edilen gümrük vergilerinin arttırılmayacağı, ithalat ve ihracatın yasaklanmayacağı taahhüdünün Türk tarafınca kabulü kongrede kabul edilen birçok kararın hayata geçirilmesini doğrudan yahut dolaylı olarak etkilemiştir. Üstelik Lozan'ın tek olumsuz etkisi gümrüklere ilişkin hükümler de değildir; yanı sıra Osmanlı borçlarının bir bölümünün yeni devlet üzerine bırakılması da özellikle devlet tarafından gerçekleştirilmesi talep edilen yatırımların ve teşviklerin önünde büyük bir engel olarak doğmuştur (Boratav, 2006: 34).

Antlaşma ile kongre arasında doğrulanabilir olmayan ve fakat kendisini hissettiren bir de bağ bulunmaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere kongre, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı dönemde gerçekleştirilmiş, Lozan görüşmeleri kongreden çok kısa bir süre sonra yeniden başlamıştır. Bu kronolojiden yola çıkan bir kısım yazar (Tunçay, 1999: 69; Toprak, 1993: 69; Akat, 1983: 1102; Çavdar, 1983: 1060) kongre ile Avrupalı devletlere izlenecek ekonomi politikalarına dair güvence verilmiş olduğu kanaatindedir. Sovyetler Birliği ile süregiden ilişkiler, 18 Eylül 1920 tarihinde Meclis'e sunulan ve "emperyalist ve kapitalist" düşmanlarla mücadele edileceğini, Türk halkının "*emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden*" kurtarılacağını ifade eden anayasa tasarısının ilk dört maddesinin Meclis'te bir beyanname olarak kabul edilmesi (Özbudun, 1992: 75-78) ve aynı yıl Ankara'da 1 Mayıs'ın ve Paris Komünü'nün yıldönümlerinin kutlanması (Kipal ve Uyanık, 2001: 41) gibi gelişmelerin liberal blokta kaygı ile karşılandığı muhakkaktır. Dolayısıyla kongrenin, Lozan görüşmelerinin bir antlaşma ile sonuçlanması için Türkiye'nin söz konusu kaygıları ortadan kaldıran adımı olarak yorumlamak tabiidir.

Sonuç itibariyle her ne kadar bu çalışma kongrenin Türk hukuk düzeni üzerindeki olası etkilerine yönelmişse de yukarıdaki bağlar sebebiyle öncelikli olarak Lozan'a temas etmek gerekmiştir. Öte yandan bu temas, çalışmada bir sapma olarak da nitelenemez. Zira Lozan bir barış antlaşmasıdır, dolayısıyla hukukî bir metindir; aynı zamanda Türkiye bu antlaşmanın tarafidir, dolayısıyla Türk hukuku içerisinde değerlendirilmesi kaçınılmazdır.

3.2. Hukuk Düzenlemelerinde Kongrenin İzleri

3.2.1. Anayasalar

Kongrenin düzenlendiği dönemden başlayıp, ekonomi politikaları üzerindeki etkililiğinin sona erdiği kabul edilen 1929 krizine kadar olan tarihi süreçte Türkiye'de biri 1921, diğeri 1924 tarihli iki anayasa yürürlük kazanmıştır. Her ne kadar ilki kongreden önce hazırlanmış ve yürürlük kazanmış, dolayısıyla kongrenin etkilerinden uzaksa da yeni devletin kongrede ortaya koyduğu ekonomik ve siyasi programla uyumu tartışılmaya değerdir.

Millî egemenliği içeren ilk Türk anayasası olması ayrıcalığına sahip olan (Tanör, 2001: 225) 1921 Anayasası, Kurtuluş Savaşı ve izleyen süreçte yeni bir devletin doğuşuna şahitlik eden temel hukuk metni olması sebebiyle olağanüstü koşulların ihtiyaçlarıyla sınırlıdır. Söz konusu sınırlılığın görünüm kazandığı en önemli konuların başında hak ve özgürlükler bahsi gelmektedir (Tanör, 2001: 252-253). Hak ve özgürlükler ideolojik bir arka plana sahip olduğu için, hak ve özgürlükler kolonuna yer vermeyen 1921 Anayasası'nın bu anlamda ve fakat uç bir yorumla ideolojisiz bir anayasa olduğunu söylemek mümkündür. Kongreden çıkan sonucun liberal bir tutum olduğuna dair yukarıda ele alınan yaklaşım ile birlikte değerlendirildiğinde söz konusu ideolojik boşluğun kongre ile doldurulduğunu söylemek mümkündür.

1924 Anayasası'na gelindiğinde ise kongre ile ilan edilen ideolojik perspektifin söz konusu temel hukuk metnine rengini verdiği görülmektedir (Tanör, 2001: 311). 1924 Anayasası'nda gerek düzenlenen hak listesi bakımından; gerek hakların düzenleniş biçimi ve gerekse sınırlandırılması gibi konularda liberal yaklaşımın tercih edildiği görülmektedir (Tanör, 2001: 308). Anayasa'da liberal-burjuva hak kataloğunda yer alan; kanun önünde eşitlik, mülkiyet, kişi özgürlüğü ve güvenliği, işkence ve angarya yasağı, düşünce, din, vicdan ve ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, özel yaşamın korunması, seyahat, seçme, seçilme ve adil yargılanma hakları düzenlenmiştir. Bununla birlikte ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin bir düzenleme ile karşılaşmamaktadır. Oysaki yakın dönemli liberal anayasalarda ikinci kuşak hakların da düzenlendiği örnekler mevcuttur (Gemalmaz, 2012: 262-282). Kongrede işçi grubunun talepleri içerisinde yer alan sağlık, konut, çalışma gibi hakların göz ardı edilmiş olması yeni devletin ideolojik yönünü yansıtan meselelerdendir. Benzer şekilde işçilerin en çok

muhalefet edilen grup oluşunun kongrenin liberal yüzünü faş eden unsurlardan olduğu da hatırlanmalıdır.

Kongreyle ideolojik olarak paralel olmasının yanı sıra 1924 Anayasası İzmir’de alınan kararların daha somut izlerini de taşımaktadır. Örneğin, mülkiyet hakkına devlet tarafından yapılabilecek muhtemel müdahaleleri düzenleyen 74. madde aynı zamanda büyük toprak sahiplerinin korunması işlevini görmüştür. Söz konusu maddenin son fıkrası, özetle ve mealen, olağanüstü hallerde kanunla getirilen mükellefiyetler ayrı olmak üzere hiç kimsenin herhangi bir fedakârlığa zorlanamayacağını düzenlemektedir. Anayasa’nın bu hükmü toprak reformu gibi müdahalelerin önünü kapatmakta (Tanör, 2001: 311) ve aynı zamanda tarımsal üretimin büyük arazilerde yapılması gerektiği yönündeki kongre kararlarını desteklemektedir.

3.2.2. *Türk Medenî Kanunu ve Borçlar Kanunu*

Türk hukuk devriminin başlangıcı kabul edilen eylem 1926 yılında sırasıyla Türk Medenî Kanunu’nun ve Borçlar Kanunu’nun kabul edilmesidir (Mumcu, 1996: 56-57). Özellikle Medenî Kanun’un kabulü Avrupa ile yakınlaşma bakımından oldukça önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir (Schwarz, 1952: 109).

Her iki kanuna da liberal ideolojik perspektif hâkimdir (Schwarz, 1952: 125). Özel mülkiyetin tanınmış olması, sözleşme serbestisi ilkesinin bulunması ve ölüme bağlı tasarruflarda bulunabilme imkânı ile söz konusu kanunlar liberal geleneğin üç sacayağı üzerinde yükselmektedirler (Tercier, 1996: 74-75).

Özellikle bu son tespitin yapılması ile söz konusu kanunlarda ayrıntılı inceleme yapılarak kongrenin etkilerini takip etmeye gerek yoktur. Zira kongreye katılan grupların taleplerini doğrudan karşılayacak mevzuat medenî kanun yahut borçlar kanunu değildir. Bu kanunlar, kongrenin liberal havasını yansıtmaması ve başkaca mevzuat ile karşılanacak taleplere zemin oluşturması bakımlarından değinilmeyi gerektirmektedir. Bu sebeple kongredeki taleplerin daha somut halde yansıdığı mevzuata yönelmek yerinde olacaktır.

3.2.3. *Reji’nin Kaldırılması*

Kongrede çiftçiler ve işçiler tarafından ayrı ayrı gündeme getirilen ve bütün grupların ittifakla kabul ettiği Reji’nin kaldırılması talebi 1925 yılında çıkarılan 558 sayılı Tütün İdare-i Murakatesi ve Sigara Kağıdı İnhisarı Hakkında Kanun ile yerine getirilmiştir. Söz konusu kanundan önce Reji’nin ne olduğunun anlaşılması gerekmektedir.

19. yüzyılın ortalarında başlayan Osmanlı Devleti’nin dış borçlanmaları, aynı yüzyılın son çeyreğinde ödenemez hale gelmişti (Avcıoğlu, 2001: 126). Borçların ödenemeyeceğinin ilan edilmesi üzerine, Duyun-u Umumiye İdaresi adı verilen ve yerli ve yabancı alacaklıların temsilcilerinden teşekkül eden bir meclise devlet gelirlerinin bir kısmı üzerinde tasarrufta bulunma yetkisi verilmiştir (Blaisdell, 1940: 14). Böylece Duyun-u Umumiye İdaresi belirli vergileri toplayan kurum halini almıştı.

Duyun-u Umumiye İdaresi’nin yetkili kıldığı vergileri toplamak dışında bir başka yetkisi tütün ve tuz ürünleri üzerinde tekel olmasıydı. 1884’te tütün ve tuz ürünlerindeki tekel yetkisi kısaca “Reji” olarak bilinen “Müşterekülmenfaa İnhisar-ı Duhan-ı Devlet-i Aliyye-i Osmaniye” isimli bir şirkete 30 yıllığına devredilmiş, 1913’te savaş giderleri sebebiyle imtiyaz 15 yıl daha uzatılmıştır (Tekin, 1974: 86-87). Reji, kârlılığı arttırmak adına üreticiden düşük fiyatla aldığı ürünleri fahiş fiyatlardan piyasaya sürmüştür. Şirket o denli güçlüdür ki alım-satımda uyguladığı fiyat politikası sebebiyle ortaya çıkan kaçakçılıkla mücadele için kolluk kuvveti dahi kurabilmiştir. Söz konusu kolluk kuvvetleri rejiden bağımsız kaçak tütün ticareti yapan çok sayıda kişiyi çatışmalar sırasında öldürmüştür (Avcıoğlu, 2001: 134-135). Dolayısıyla Reji’nin, gerek çiftçiler ve gerekse işçiler bakımından yalnızca maddi külfet getirmekle kalmadığı ama aynı zamanda yaşamları için de bir tehdit olduğu için kaldırılması talep edilmiştir. Nitekim yukarıda zikredilen kanun ile Reji idaresine son verilmiş ve tütün ve sigara imal, satış ve tütüne ilişkin sair işlerde tekel yetkisi önce 1 yıllı sınırlı olarak sonrasında ise 5 yıla çıkarılarak devlete bırakılmıştır.

3.2.4. Teşvik-i Sanayi Kanunu

Sanayi grubunun kongrede dile getirdiği en temel hususların başında Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun tadil edilmesi gelmekteydi. Dönemin resmi devlet politikalarının da sanayileşme yönünde olmasının (Georgeon, 2006: 187) desteğiyle sanayicilere taleplerinden daha fazlası olarak yorumlanabilecek şekilde tadil yerine 1927'de yeni bir kanun verilmiştir.

Söz konusu kanunun içeriğine bakıldığında, kongrede sanayi grubunun talep ettiği birçok hususun tek başına mezkûr kanunca karşılandığı görülmektedir. Kazanç ve gümrük vergileri çerçevesinde çeşitli muafiyetler, uygun bedelle arazi satışları, arazi tahsisleri, tesis kurmak için ithal edilen araç ve gereçlerin taşınmasında indirimli tarifeler uygulanması, kamu tarafından üretilen ürünlerin müteşebbislere daha uygun fiyattan satılması ve yıllık üretimde belirli oranlarda devlet alımı garantileri gibi düzenlemeler, sanayi grubunun doğrudan ya da dolaylı olarak talep ettikleri meseleler içerisinde bulunmaktadır.

Kanunda diğer gruplarca farklı gerekçelerle dile getirilen taleplerle uyumlu düzenlemeler de görmek mümkündür. Örneğin teşvik sağlanan işletmelerde, belirli işler dışında yalnızca Türklerin çalışabileceği, yurtdışından getirmek zorunda kalınan nitelikli işçilere ise Türklere aynı işi öğretmek ve kısa süreli olarak çalışmak kaydıyla müsaade edileceğine dair düzenlemeyi, farklı gruplar tarafından dile getirilen ekonominin millileştirilmesi gerektiği yönündeki taleplerin bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Benzer şekilde farklı grupların talepleri arasında görülebilecek olan yerli üretime önem verilmesi ve tüketimde yerli malların tercih edilmesi, iletişim araçlarının iyileştirilmesi ve yaygınlaştırılması gibi düzenlemeler kanunda yer bulmuştur.

3.2.5. Vergi Düzenlemeleri

Osmanlı Devleti'nin temel gelir kaynakları arasında yer alan (Tunçer, 1962: 48) aşar, genel olarak tarımsal faaliyetlerden alınan ve tarihsel süreç içerisinde oranı farklılaşan (Velay, 1978: 453) bir vergi türüdür. Aşar hem ürün üzerinden alınan bir vergi olması sebebiyle hem de iltizam sistemindeki toplanma usulü sebebiyle (Keyder, 1982: 52) her zaman tartışmalara ve hatta çatışmalara sebep olmuştur (Cin, 1981: 385). Bu sebeple aşarın kaldırılması talebinin ilk defa kongrede dile getirildiği düşünülmemelidir. Özellikle Duyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasından sonra aşar vergisi uygulamalarında ortaya çıkan problemler, daha Osmanlı döneminde başlayan tepkileri doğurmuştur (Akalin, 2008: 39-40).

17 Şubat 1925 tarihinde çıkarılan 552 sayılı "Aşarın İlgasıyla Yerine İkame Edilecek Vergi Hakkında Kanun" ile aşar vergisi kaldırılmış ve farklı ürünlere farklı oranlarda vergi uygulanacağı hükme bağlanmıştır. Aşarın kaldırılmasındaki amaç tarımsal üretimin büyümesi olarak açıklanmıştır. Nitekim başkaca önlemlerle de desteklenen tarımsal üretimde 1929'a kadar her yıl ortalama %16'lık büyüme oranının yakalandığı görülmüştür (Oyan, 1999: 54). İltizam sisteminin terk edilmiş olmasının da bu büyümede katkısı olduğu unutulmamalıdır (Keyder, 1982: 53). Aşarın ve iltizam sisteminin ortadan kaldırılması aynı zamanda çiftçileri doğrudan pazarla buluşturmuş ve çiftçileri kapitalist ekonomi ile tanıştırmıştır (Boratav, 2009: 54). Bu son gelişme yaratılmak istenen millî burjuvazi hedefleri ile birlikte değerlendirildiğinde aşarın kaldırılması farklı bir anlam daha kazanmakta ve kongreyle de hedeflenen genel programla uyum yakalamaktadır.

Kongrede gündeme getirilen ve yeni düzenleme talep edilen vergilerden bir diğeri temettü yani kazanç vergisidir. 1863 yılından itibaren uygulamaya konulan temettü vergisi, karine olarak belirlenmiş olan ticaret, sanayi ve serbest meslek kazanç ve ücretleri üzerinden alınmaktaydı (Öner, 2001: 425). 1926 yılında temettü vergisi kaldırılarak yerine kazanç vergisi getirilmiştir. Kazanç vergisi ile karine olarak kabul edilen kazanç değil gerçek kazanç vergilendirilmeye başlanmıştır. Bu düzenleme de kongrede dile getirilen ve içerik olarak vergide düzenleme ve adalet isteyen taleplerin hayata geçirilmesi şeklinde yorumlamak mümkündür.

3.2.6. Diğer Gelişmeler

Kongre sonrasında görülen ilk siyasi gelişme Meclis'in seçim kararı almasıdır. Bu karar ile kongre arasında açık ve doğrudan bir bağ olduğunu ileri sürmek ilk bakışta zor ise de Meclis'i seçim kararı almaya iten sebepler (Atatürk, 1995: 404) ve sonrasında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kuruluşunu hazırlayan ilkeler kongrenin görüldüğünden daha fazlası olduğunu ortaya koymaktadır. Anadolu ve

Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal imzasıyla yayınlanan ilkeler “dokuz umde” olarak bilinmektedir. Söz konusu metnin girişinde Mustafa Kemal şu ifadeleri kullanmaktadır: “Bu umdeler memleketin en müstacel ihtiyacı ve birçok erbabı ihtisasın mütalâatı ve bilhassa İzmir’de bütün memleket mümessillerinden müteşekkil olarak in’ikat eden iktisat kongresi mesaisi dahi nazarı dikkate alınarak tespit edilmiştir.” Söz konusu ifadelerin de açıkça gösterdiği üzere cumhuriyeti ilan edecek, devletin ideolojik temellerini atacak sürece hâkim olan ilkelerin ortaya çıkmasında kongre açıkça etkili olmuştur. Kongrenin ilkesel belirleyiciliği yanında alınan kararların söz konusu ilkeler içerisinde somutlaşması da söz konusudur. Kararların bir özeti niteliğinde olan 5. umde yeni dönemde izlenecek ekonomi politikalarını ilan ederken kongrenin önemini bir kez daha ortaya çıkarmaktadır. Ekonomiye ilişkin olmamakla birlikte, örneğin asayiş gibi konulara ilişkin, ilkelerin sunulduğu diğer umdelerde de kongrenin izlerini görmek mümkündür.

Kongrede alınan kararların hayata geçirilmesi yönünde bir başka gelişme demiryollarına ilişkindir. Kongreden yaklaşık bir ay sonra çıkarılan Şarkî Anadolu Demiryollarına Dair Kanun ile hayata geçirilmeye çalışılan ve fakat başarılı olunamayan (Yavuz, 1999: 552) “Chester Projesi” olarak bilinen girişim, kongrede tekrar tekrar gündeme getirilen demiryolu ağının genişletilmesi taleplerinin hayata geçirilmesinde önemli bir adımdır. Tartışmalı Chester Projesi her ne kadar gerçekleştirilememiş olsa da 1924’ten itibaren demiryolu yatırımlarının giderek arttığı görülmektedir. Anadolu Demiryollarının Mübâyı’asına Müdiriyyet-i Umûmiyyesinin Teşkilât ve Vezâifine Dâir Kânûn ile birden fazla güzergâhın hükümetçe satın alınmasına karar verilmiştir. İzleyen süreçte yapılan yatırımlar ile 1923-1929 yılları arasında yaklaşık 1000 kilometrelik yeni demiryolu kullanıma açılmış, bir o kadarının da inşasına başlanmıştır (Keyder, 1982: 47-48). Kongrede farklı grupların nakliye araçlarına yönelik talepleri hatırlanırsa söz konusu yatırımlar ile kongre arasındaki bağ da ortaya çıkmış olacaktır.

Yine nakliye yollarına ilişkin taleplerde gündeme gelen limanların işletilmesi ve geliştirilmesi yönündeki taleplerin de yerine getirildiği görülmektedir. 1925 yılında çıkarılan Limanlar Kanunu ile Türkiye’de bulunan limanların işletmesi ve bakımları devlete yüklenmiş, limanlarda faaliyet göstermek üzere kurulacak Türk anonim şirketleri tarafından gerekli işlemlerin yürütüleceği. 1926 yılında ise Türkiye Sahillerinde Nakliyat-ı Bahriyye (Kabotaj) ve Limanlarla Karasuları Dâhilinde İcrâ-yı San’at ve Ticaret Hakkında Kanun çıkarılmıştır. Söz konusu kanun ile Türkiye sahillerinde nakliye, kılavuzluk ve sair işlerin görülmesi hakkına yalnızca Türk bayrağı taşıyan deniz araçlarının sahip olduğu düzenlenmiştir.

Sayılan hukukî düzenlemeler dışında kongrede alınan kararların hayata geçirilmesi yönünde yapılanlar içerisinde 1924 yılında Türkiye İş Bankası’nın kuruluşu da anılmalıdır. Söz konusu bankanın internet sitesinde de görülebileceği üzere İş Bankası, Birinci İzmir İktisat Kongre’sinde alınan kararların bir neticesidir (“Türkiye İş Bankası”, t.y.: par. 7). Her ne kadar 1931 yılında faaliyetlerine başlamış olması sebebiyle kongrenin etki döneminin dışında kalmış dahi olsa Merkez Bankası’nın hayata geçirilmesinin fitilinin kongrede yakıldığı not edilmelidir. Keza doğrudan kongreyle bağlantılı olan İzmir Fuarı da hayata geçen talepler arasında sayılmalıdır.

Sonuç

Birinci İzmir İktisat Kongresi düzenlendiği tarihi süreç, sonrasında meydana getirdiği sonuçlar ve yeni kurulmakta olan bir devletin ideolojik temelleri için oldukça önemli bir organizasyon olarak değerlendirilmeyi hak etmektedir. Yukarıda özetle gösterildiği üzere kongrede alınan kararların birçoğu atılan hukukî, siyasî ve ekonomik adımlarla hayata geçirilmiş, dolayısıyla bir hayal olarak kalmamıştır.

Kongre çeşitli açılardan değerlendirmeye tâbi tutulabilir. Şüphesiz ki bu değerlendirmelerin başında ekonomik perspektif gelmektedir. Bu anlamda teknik bir analizin bu çalışmanın konusu olmadığı ise ortadadır. Ekonomi programına ilişkin genel geçer bir değerlendirme yapılması halinde ise hukukî zemine de kavuşmuş birkaç husus göze çarpmaktadır. Yabancı müteşebbislere daha önce tanınan imtiyazların kaldırılması, Lozan’daki ilgili hükümlerle hareket kabiliyeti sınırlanmış olsa da gümrüklere ilişkin girişimlerde bulunulması, liman, demiryolu gibi işletmelerin devlet idaresinin uhdesine alınması, Türk çiftçi, sanayici ve tüccarların korunmasını ve gelişmesini sağlayan teşvik politikalarının geliştirilmesi, Türk işçilere öncelik verilmesini vazedenden hukukî düzenlemelerin hazırlanması gibi çok sayıda örnek, ekonomide millileşme çabasının birer ürünü olarak okunmalıdır.

Diğer taraftan ekonominin millileştirilmesinde izlenen yol haritası olarak Müslüman Türk burjuvazisi yaratma yöntemi seçilmiş görünmektedir. Kongrede alınan kararların liberal özünün de başkaca bir yola imkân tanınması mümkün değildir. Yukarıda millileşme çabası olarak sayılan birçok unsur aynı zamanda özel teşebbüsün geliştirilmesi amacı taşımaktadır. Özellikle teşvikler, tahsisler ve vergi muafiyetleri bu hedefin gerekleridir.

Kongreyle ortaya çıkan ideolojik seçimin hukuka yansıyan sonuçlarının bir diğer yönünü hak ve özgürlükler oluşturmaktadır. Özellikle 1924 Anayasası'nda düzenlenen hakların yalnızca liberal haklardan, yani medeni ve siyasî haklardan oluşması dönemin ekonomik, sosyal ve kültürel hakları da içeren anayasalarının göz ardı edildiğini göstermektedir. Çalışmanın ilgili bölümlerinde değinildiği gibi kongrede işçi grubunun taleplerine yönelik muhalif tavır adeta aynı şekilde anayasa düzlemine de taşınmış görünmektedir.

Netice itibariyle Birinci İzmir İktisat Kongresi; farklı disiplinler için oldukça ilgi çekici araştırma alanları sunan, tarihi açıdan çok kritik bir noktada oturan, sonuçlarının oldukça temel meselelerde etkili olduğu ve fakat akademik olarak gerektiği kadar ilgiyi görememiş önemli bir girişim olarak değerlendirilmeyi beklemektedir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2011). İttihatçılıktan Kemalizme (6. bs.). İstanbul: Kaynak.
- Akalın, G. (2008). Atatürk Dönemi Maliye Politikaları. Ankara: Maliye Bakanlığı.
- Akat, A. S. (1983). İktisadi Politikalar. Türkiye Ansiklopedisi içinde. (Cilt 4, 1090-1112). İstanbul: İletişim.
- Alibekov, İ. V. (1996). 1923 Yılı İzmir İktisat Kongresi ve Onun Türkiye Cumhuriyeti İktisadi Tarihindeki Yeri. Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu 9-11 Eylül 1991 içinde (845-861). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Alkan, M. Ö. (1992). Türkiye İktisat Kongresi – 1923 – İzmir’e Katkı – 2: Kocaeli Livası Namına İzmir İktisat Kongresi’ne Tevdi Edilen Rapor. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 47 (1-2), 395-402.
- Altan, M. (2004). Bürokrasi mi, Burjuvazi mi?. Ankara: Liman.
- Altun, Ş. (2008). Atatürk, İnönü, Bayar’ın İktisat Kavgası. İstanbul: Hayal Et Kitap.
- Atatürk, M. K. (1995). Nutuk: 1919 – 1927. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Avcıoğlu, D. (2001). Türkiye’nin Düzeni Dün – Bugün – Yarın. İstanbul: Tekin.
- Blaisdell, D. C. (1940). Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Kontrolü. (Çev. Hazim Atıf Kuyucak). İstanbul: İstanbul Arkadaş Matbaası.
- Boratav, K. (2006). Türkiye’de Devletçilik (2. bs.). Ankara: İmge.
- Boratav, K. (2009). Türkiye İktisat Tarihi 1908 – 2007 (13. bs.). Ankara: İmge.
- Cin, H. (1981). Atatürk’ün Toprak ve Tarım Politikası. Akif Erginay’a 65. Yaş Armağanı içinde (363-387). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Çavdar, T. (1983). Devralınan İktisadi Miras, İktisadi Düzen ve Sorunları. Türkiye Ansiklopedisi içinde (Cilt 4, 1048-1060). İstanbul: İletişim.
- Çavdar, T. (2003). Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900 – 1960: Yirminci Yüzyıl Türkiye İktisat Tarihi. Ankara: İmge.
- Gemalmaz, M. S. (2012). Devlet, Birey ve Özgürlük (Genişletilmiş 2. bs.). İstanbul: Legal.
- Georgeon, F. (2006). Tütün Rejisi’nden Tekel’e, Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Tütün Sorunu. Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930): Seçilmiş Makaleler. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Yapı Kredi.
- Hamitoğulları, B. (1978). Çağdaş İktisadi Sistemler: Oluşum ve Değişim Aşamaları ile Strüktürel ve Doktrinal Bir Yaklaşım. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Hamitoğulları, B. (1980). Karma Ekonomi, Planlama ve Büyümeye İlişkin Bazı Yanılgılar Üzerine. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 35 (1-4), 167-186.
- Hiç, M. (1970). Kapitalizm, Sosyalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- İnan, A. A. (1989). İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923 (2. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Keyder, Ç. (1982). Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929). Ankara: Yurt.
- Kıpal, U. ve Uyanık, Ö. (2001). Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik). İstanbul: Kaynak.
- Koraltürk, M. (2011). Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi. İstanbul: İletişim.
- Kuruç, B. (2011). Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi Büyük Devletler ve Türkiye. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Mumcu, A. (1996). Türk Medeni Kanunu’na Giden Yol. Milli Egemenlik Sempozyumları 1996 içinde (56-65). Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu.
- Oyan, O. (1999). Meiji-Osmanlı-Türkiye: Vergi Politikasına İktisadi Kalkınma Sorunsalından Bakış. Bilanço 1923 – 1998: “Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılına Toplu Bakış” Uluslararası Kongresi II. Cilt: Ekonomi – Toplum – Çevre içinde (41-57). İstanbul: Tarih Vakfı

- Ökçün, A. G. (1983). İzmir İktisat Kongresi. Türkiye Ansiklopedisi içinde (Cilt 4, 1061-1064). İstanbul: İletişim.
- Ökçün, A. G. (1997). Türkiye İktisat Kongresi 1923 – İzmir Haberler – Belgeler – Yorumlar (4. bs.). Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.
- Öner, E. (2001). Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare. Ankara: Maliye Bakanlığı.
- Özbudun, E. (1992). 1921 Anayasası. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Parasız, İ. (1998). Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları. Bursa: Ezgi.
- Schwarz, A. B. (1952). Medeni Kanunların Hayati Kuvveti ve Tadili. (Çev.: Halid Kemal Elbir) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 18 (1-2), 109-128.
- Tanör, B. (2001). Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980) (7. bs.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Tanör, B. (2002). Kurtuluş Kuruluş (Genişletilmiş 4. bs.). İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- TBMM Zabıt Ceridesi. Dönem 1. Cilt 27. Oturum 187.
- Tekin, F. (1974). Mali Tekeller ve Türkiye'de Tütün Tekeli. Eskişehir: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi.
- Tercier, P. (1996). Türkiye ve İsviçre Özel Hukuku. Milli Egemenlik Sempozyumları 1996 içinde (66-85). Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu.
- Toprak, Z. (1993). 70. Yılında İzmir İktisat Kongresi. Görüş (8), 64-69.
- Tunçay, M. (1999). Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması: 1923-1931. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tunçer, H. (1962). Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Hukuku, Arazi Kanunları ve Kanun Açıklamaları. Ankara: Gürsoy.
- Ülken, Y. (1986). Atatürk Döneminde İktisadi Arayışlar – Eylemler – Olaylar. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 42 (1-4), 13-25.
- Varlı, A. ve Koraltürk, M. (2010). II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyete Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 9 (20-21), 127-142.
- Velay, A. d. (1978). Türkiye Maliye Tarihi, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı.
- Yavuz, B. S. (1999). Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 6 (24), 527-561.
- Zeytinoglu, E. (1992). Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Sistemler. İstanbul: Mim.